

Mitosferă și mitocreație: mitizare, demitizare, remitizare

Elena PRUS

Interesul euristic și metodologic față de mit manifestat pe parcursul secolului al XX-lea este semnul unei considerabile schimbări în epistema și ideologia secolului, în opinia lui Gilbert Durand, ea însăși mitologică (p. 13).

Mitul este un semnificant dintre cele mai flotante. Diacronia noțiunii de *mit* și circulația sa în sincronie prin limbajul curent au investit termenul cu polisemie și diversitate a registrelor de definiție: ca obiect de studiu pentru istoria religiilor („mitul relatează o istorie sacră”, „un eveniment petrecut în timpurile primordiale”, după cum spunea Mircea Eliade), pentru antropologie („sistem dinamic de simboluri, arhetipuri și scheme care, sub impulsul unei scheme, tinde să compună o povestire”, Gilbert Durand), pentru poetică („sistem de motive”, Boris Tomașevski), dar și pentru mitodologie – știință prin care Gilbert Durand propune o soluție de unificare a științelor despre mit, un *organon* pentru întreg domeniul cercetat.

Semiologii contemporani nu sunt responsabili de deviația termenului, care este foarte veche. De la originea sa, *mythos* posedă o ambiguitate ce explică variațiile semantice care îi caracterizează istoria: vorbire esențială, dar și ficțiune, el are conotații atât cu adevărul, cât și cu iluzia, neverosimilul, minciuna. Complexitatea conceptului *mit* urmează etimologia cuvântului grec *mythos* care înseamnă mai întâi un șir de cuvinte care au un sens, opinia, gândirea, dar tinde să se specializeze în sensul de ficțiune. Odată centrat interesul omului antic către activitatea umană consecutivă modelului mitic divin, miturile sunt văzute tot mai mult ca ficțiuni, narațiuni false. Concept cu vocație imperialistă, mitul acoperă tot mai mult ceea ce se îndepărtează într-o măsură mai mare sau mai mică de realitate: ficțiunile de tot felul, stereotipurile, prejudecățile, exagerările etc.

Această ambiguitate a termenului o vedem deja în interpretările mitului la comentatorii după Evhemeros (sec. al IV-lea î.e.n.), care vedeau în mit o dramaturgie a vieții sociale sau a istoriei poetizate. Istoria mitologiei atestă, în diferite moduri, faptul că miturile se referă la adevărul divin sau uman, care pătrunde treptat în conștiința colectivă și este transportat de memoria metafizică comună ca adevăr în care omul a crezut / mai crede încă.

Realitatea pe care mitul o acoperă depinde de contextul istoric și de câmpul științific în care ne situăm: într-o conjunctură axată pe primordialitatea logicii, mitul se asociază cu un discurs pseudoreal care ține de o mentalitate arhaică sau prelogică; în contextul primatului științei ca singura cheie de explicare a lumii și care se interesează de gândirea mitică, mitul se asociază cu o privilegiere a misterului. Limbaj indirect și mediatizat, mitul transmite dimensiunea obscură a unei realități. Mitul ne permite să înțelegem o realitate misterioasă, slab sesizabilă.

Miturile noi, la fel ca și cele tradiționale, se adaptează cerințelor zilei, răspund unei actualități. Astfel, în opinia lui V. Kernbach, orice mit devine totdeauna un răspuns al unui grup uman la o realitate, perceptibilă sau dedusă, din lumea fenomenală, dar care îi depășește posibilitățile intelectuale și documentare din momentul dat (p. 185).

Povestirea mitică ridică o problemă și propune, în același timp, o soluție, nu sub forma unui discurs logic, ci printr-o punere în imagini a unei povestiri. Mitul este definit ca o povestire simbolică destinată să sesizeze ceea ce scapă înțelegerii raționale. Dacă abordarea mitică este una intuitivă, „poetică”, funcția mitului este cognitivă - căutarea adevărilor profunde și ascunse, parcurs orientat de un sistem de valori (Boia, p. 40). Funcția proprie mitului tradițional este de a dezvălui originile. Mitul apare pentru a exprima un început, un debut al unei situații inedite (Huet-Brichard, p. 147), el este întotdeauna povestirea unei „faceri”, care devine „modelul exemplar al tuturor activităților omenești semnificative” (Eliade, p. 6, 123).

Este imposibil de a stabili geneza mitului modern fără raportare la contextul intelectual, cultural și politic al vremii, mitul fiind întruchiparea idealului societății (etic, estetic, social etc). Imaginarul fiecărei epoci reflectă *proiectul global* al unei anume societăți, care invită la o cercetare a fundamentelor sale mitice (Boia, p. 70). Miturile sunt semnul distinctiv al unei epoci. Astfel mitul Parisului și mitul Sankt-Petersburgului apar în momentele de ascensiune și de afirmare ale acestor orașe ca subiecți importanți ai civilizației europene. Fiecare epocă își lansează propriile mituri. Astfel, mitul în jurul căruia se structurează literatura clasică este cel al „naturii umane” ca esență universală. Gilbert Durand analizează miturile reprezentative care sunt cele ale intimității în secolul al XIX-lea și obsesiile miturilor hermesiene în secolul al XX-lea etc. La scriitorii semnificativi ai unei perioade, comentează Claude Abastado (p. 58), sensul operelor trebuie căutat la nivelul acestui strat fundamental, al acestui mit atestat sau contestat.

Sistemele filozofice moderne acordă un loc prioritar operelor de imaginație, urmând drumul deschis de Giambattista Vico, care a conturat în secolul al XVIII-lea o teorie a „revenirii” marelor faze ale imaginarului. Secolul Luminilor a dat naștere multor mituri: cel al rațiunii omnipotente, cel al libertății, cel al unei societăți iluminate, cel al cosmopolitismului etc. Istoricii pozitiviști din secolul al XIX-lea sunt convinși că modul de gândire științific exclude și condamnă modul de gândire mitic. Această certitudine însă este repede abandonată, deoarece duce la o aporie: o societate fără mituri ar fi o societate fără istorie și cultură. Imaginarul și raționalul nu sunt antinomice. În contradicție cu toate speranțele filozofiei Luminilor din secolul al XVIII-lea, secolul al XIX-lea rămâne un purtător de mituri.

Din moment ce nu mai are tangențe cu actualitatea, mitul moare ca orice fenomen epuizat. Demitizarea este legată de orientarea raționalizatoare a științei care se transmite întregii culturi. Gillo Dorflès numește mitizare simbolizarea, mai des inconștientă și irațională, a noilor elemente ridicate la o demnitate și la o eficacitate asemănătoare celor de care beneficiau miturile

antice. Autorul definește sfârșitul secolului al XX-lea ca un timp de „demitizare”. Noi cunoaștem, explică el, o criză a sacrului, o dezintegrare a unei structuri simbolice bogate, instituționalizată în trecut și consumată în prezent. Dar demitizarea/„dezvrăgirea” lumii n-a fost definitivă.

Tonul demitizării a fost dat încă de filozofii greci ai Antichității. Există, astfel, o dispută între Antici și Moderni cu privire la mit, relansată în circulație de René de Chateaubriand. Pe de o parte, există sentimentul că civilizația avansată tinde să se debaraseze de mituri și se produce o devalorizare a mitului. Pe de altă parte, viața noastră este înconjurată, uneori asaltată de mituri și se invocă sensibilitatea la forța magică vie a mitului, care continuă să fie actuală. Monștrii mitici nu au fost definitiv învinși. Ei au fost folosiți la crearea unui nou univers și mai supraviețuiesc încă în această lume (Cassirer, p. 364). Pierre Brunel semnalează în postfața la *Dictionnaire des mythes d'aujourd'hui* că astăzi asistăm la un proces paralel de mitizare și de demitizare (p. 902, 906). Se întâmplă aceste lucruri, consemnează Lucia Cifor (204), mai ales în perioadele de mari prefaceri istorice, în care se schimbă paradigmele mitice, o dată cu religiile aferente. Un exemplu este formarea Europei creștine, caracterizată prin demitologizarea lumii vechi și remitologizarea lumii noi.

Aruncând o privire asupra stării vieții noastre culturale actuale, Ernst Cassirer constată două domenii separate printr-un abis: dacă domeniul gândirii raționale se extinde în mod constant, în viața practică și socială omul modern se reîntoarce la stadiile primitive ale culturii umane, capitulând în fața mitului. Autorul stabilește relația strânsă care există între aceste procese: „De două secole, miturile și contramiturile se înfruntă. (...) s-a constatat că demitizarea duce direct la cristalizarea unor mituri noi” (p. 23-24). Literatura urmează întru totul această relație dublă cu mitul, uneori demontându-l (romanele lui Gustave Flaubert sau ale lui Allain Robbe - Grillet), alteori continuând să se alimenteze din el (romanele lui Michel Butor sau ale lui Julio Cortázar). G. Durand interpretează, de exemplu, întreaga operă a lui Thomas Mann ca un amplu proces de demitologizare și remitologizare a gândirii germane. Tot la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea importanți remitologi vor deveni Zola, Wagner, Freud.

Miturile anilor cincizeci invocate de Roland Barthes nu mai sunt neapărat cele ale sfârșitului sau începutului secolului al XX-lea. În *Mythologies*, Barthes își face o specialitate din demitizare, demonstrând că miturile sunt ilustrări ale alienării omului de astăzi, prizonier al imaginilor artificiale create de pretinsa civilizație, cum altădată el era victima zeilor săi. R. Barthes contribuie astfel în mod simțitor la sensul nou și peiorativ al cuvântului „mit”, substituind sensul plin prin sensul vidat al termenului. Anihilate, degradate, laicizate, camuflate, miturile și imaginile mitice se întâlnesc pretutindeni. Literatura critică revine permanent asupra versiunilor moderne ale lui Don Juan, ale Poetului melancolic, ale Cinicului sau Nihilistului și asupra multor alora. Sub forme noi, vechile mituri subzistă. Acest proces de remitizare, prin care miturile tradiționale capătă semnificații noi, evoluează odată cu istoria societății. Remitizarea ține de funcția producerii așa-numitelor „texte mito-

gene". Tradiția europeană remitizează mitologia greco-romană, conferind un conținut istorico-cultural nou imaginilor mitice. Căpătarea semnificațiilor noi supraviețuiește deseori doar în formă fragmentată și redusă la o funcție utilitară.

Cronologia istorică influențează dezvoltarea mitului, scoțând la iveală diverse aspecte ale fenomenelor complexe. Cercetarea lui Georges Gusdorf confirmă întru totul, din perspectiva filosofică, esența remanentă a mitului. Autorul departajează trei etape consecutive în evoluția umană: conștiința mitică, care implică constituirea „cosmosului mitic”; conștiința intelectuală, care implică biruința și „Zeul rațiunii”; conștiința existențială, care se caracterizează prin „întoarcerea conștiinței mitice refulate”.

În funcție de conjunctură, evoluția ulterioară poate modifica miturile, transformându-le, de exemplu, din mituri aurii în mituri negre sau în oarecare altă formă, personajele bune devin rele și invers. Uneori, pe parcurs, mitul devine radical diferit decât acela care a fost la intrare în universul mitic.

Societatea modernă nu este mai puțin mitogenă decât cea tradițională. Imaginarul nu poate fi distrus, poate fi doar dislocat și recompus sub alte forme, conchide Lucian Boia. Dacă anticii au preluat motivele vechi, modernii creează și mituri noi, care formează mitologia secundară. Un mit nou este generat de un ansamblu de factori sociali și politici, se incarnează într-o povestire simbolică care propune o lectură explicativă și dinamică a unei situații problematice; el modelează, astfel, de la text la text, o reprezentare care, la rândul său, va influența reprezentarea artistului.

Mitul tradițional este etiologic, el explică cauzele. S-ar părea că spiritul modern, preocupat de logică, acceptă cu greu cauzele fabuloase. Balzac constata în *La vieille fille* că miturile moderne sunt și mai puțin înțelese decât miturile străvechi, deși suntem devorați de mituri. Pierzându-și intenția etiologică, menționează filozoful francez Paul Ricoeur (p. 12-13), mitul a dezvoltat puterea sa de descoperire, de dezvăluire a legăturii omului cu sacrul. Oricât de paradoxal ar părea, mitul astfel demitologizat la contact cu istoria științifică, este ridicat la rangul de simbol și constituie o dimensiune a gândirii moderne. Paul Ricoeur vorbește despre o dihotomie a hermeneuticilor demistificării (Freud, Lévi-Strauss, Nietzsche, Marx) și remitezării (Heidegger, Van der Leeuw, Eliade, Bachelard). Aceste două hermeneutici sunt, comentează I. St. Lazăr, antagoniste, dar și complementare, în conformitate cu dinamismul intern continuu promovat de Stephane Loupasco. Ele ne permit să citim un mit cu cel puțin două chei, în cel puțin două moduri esențiale, care funcționează continuu, în istorie ca și în a-temporalitate.

Cum demonstrează Alain Pessin (p. 47), miturile moderne izbucnesc cu o forță tot mai mare, deoarece „suporturile formale” în care se înscriu ele sunt dislocate în condiții de producție culturală care caracterizează societățile moderne: ele se eschivează ca totalitate explicativă semnificativă, nu mai rămân decât imagini dense instantanee, secvențe din ce în ce mai autonome. Sintezele actuale au arătat că societățile moderne se incarnează în imagini-forțe care cristalizează un fascicul de fantasme și propun o lectură explicativă,

dinamică și globală a unei situații problematice: Progresul, Rasa, Mașina, dar de asemenea, Natura, Revoluția, Poporul, Orașul etc. (Huet-Brichard, p. 34-38). Aceste mituri nu sunt mai puțin eficiente decât miturile tradiționale, chiar dacă noul spațiu social le face mai puțin vizibile.

Miturile moderne nu mai sunt povestiri fabuloase tradiționale, dar pot să continue același filon al mitului tradițional cu amprenta sacrului, intervenția forțelor supranaturale și a personajelor fabuloase (zei, eroi), care se prezintă adesea sub forma abstractă a ideilor și a simbolurilor: anumite imagini de oraș (Veneția, Paris, New-York, Sankt-Petersburg, Tombouctou) sau de țară (Atlantida), imagini ale epocii (la Belle Époque, les Années Folles), anumite idealuri (Știința, Progresul, Europa etc.). Ele sunt capabile să exercite o fascinație colectivă comparabilă cu cea a miturilor primitive.

La fel ca și întreg domeniul imaginarului, mitul este căutarea posibilului care însoțește întreaga istorie a culturii, mereu supus inovării, deplasării formelor și valorilor. Omul continuă să trăiască în cuprinsul spiritual al unei mitosfere compacte, determinate de gândirea și afectele lui, mitogeneza fiind o permanență și o realitate vie: „în orice fenomen și în orice eveniment cu răsunet cât de cât larg într-o epocă, putem căuta un mobil mitogeneziac, un izvor mai mult sau mai puțin evident al unui mit” (Kernbach, p. 83).

Analizând unele dintre miturile moderne de rezonanță, M.-C.Huet-Brichard (p. 29-31) ajunge la concluzia că fiecare mit se fondează pe mituri preexistente. Astfel, mitul lui Carmen reunește mai multe atribute simbolice ale feminității imaginate în Occident, ea este în același timp Eva, Dalila, Judith, Elena, Cleopatra, iar istoria sa reunește componentele esențiale ale marilor mitologii ale pasiunii din literatura occidentală: Tristan și Isolda, Don Juan, Romeo și Julieta. Însă, așa cum precizează M.-C. Huet-Brichard, nu orice femeie fatală continuă neapărat mitul lui Carmen, cum nu orice seducător pe cel al lui Don Juan sau orice naufragiat pe cel al lui Robinson. De la un text la altul circulă nu personajul definit doar prin caracterul său, ci personajul integrat unui scenariu constituit dintr-un număr de invariante determinate care fondează mitul.

Pe măsură ce s-a perimat esența lui religioasă, mitul a trecut în literatură și artă, fiind considerat ficțiune poetică și sursă de inspirație, un „pre-text”. Pierre Brunel consideră că mitul ne parvine îmbrăcat de literatură și că el este deja, vrem noi sau nu, literar (p. 11).

Artistul se găsește într-un „raport de mitologizare” față de natură și de societate, determinat de concepția și personalitatea sa. Preluând anumite motive literare, artistice, scriitorul sau artistul aduce modificări cu o mare libertate, rezervându-și chiar dreptul de a-i adăuga semnificații noi. Pierre Albouy (p. 12) consideră chiar că această inovație este un criteriu esențial: dacă o semnificație nouă nu se suprapune datelor tradiției, nu putem vorbi de mit literar.

Raporturile literaturii cu mitul sunt destul de complexe și se bazează pe forța figurativă a mitului: literatura împrumută, asimilează, transformă, dar și creează mituri. Preluat de literatură, mitul se regăsește la baza tuturor marilor

teme ale literaturii, care nu face decât să dezvolte, cu posibilitățile ce-i sunt proprii, meditația asupra experiențelor umane. „Pentru a obține o anumită viziune și efectul estetic corespunzător, literatura împrumută tipuri de personaje, teme, motive, imagini, simboluri proprii mitului” (Angelescu, p. 32). Înainte de G. Dumézil, Th. Mann constată utilizarea mitului ca bază de înțelegere a tuturor narațiunilor dramatice sau romanești.

Literaturizarea miturilor constă în prelucrarea lor poetică, poetizare ce schimbă adesea ponderea simbolurilor și introduce alte simboluri, alegorii, o mare încărcătură de tropi, o recondiționare a miturilor din perspectivă morală (Homer în *Iliada* și *Odissea*, Ovidiu în *Metamorfoze*, Snorri Sturluson în *Edda Nouă* etc.).

Asemeni Panteonului miturilor clasice greco-romane, aceași forță magică o au și personajele de ficțiune ale miturilor literare noi-născute din povestirile literare prestigioase cărora le-a dat naștere Occidentul modern: Tristan și Ysolda, Don Quijote, Don Juan, Gulliver, Faust, care au căpătat, progresiv, statutul eroilor mitici. La fel ca și în miturile de la origini, aceste figuri propun modele simbolice și semnificații existențiale în care putem să ne recunoaștem. Se creează impresia că mitul ia naștere chiar în sânul literaturii; aceste mituri sunt de două ori literare, constata Pierre Brunel (p. 13): vom recunoaște cu ușurință în *Tristan și Ysolda*, *Faust* și *Don Juan* scenariul renumitelor povestiri cu elemente mitice: filtrul, pactul cu Diavolul, statuia de piatră. Astfel, mitul contemporan reflectă concepte moderne suprapuse celor moștenite.

Preluarea mitului din tradiția orală în creația poetică corespunde înscrierii lui în circuitul scriptural al culturii moderne. Scos din ordinea religiosului și adus în ordinea artisticului, mitul se metamorfozează – devine motiv poetic. Northrop Frye consideră că devin literare miturile în care nu se mai crede și care sunt detașate de ritual și de cult (p. 54).

Relațiile între mit și literatură trebuie să fie concepute în ambele sensuri. În articolul *Qu'est-ce qu'un mythe littéraire?*, Philippe Sellier menționează că mitul literar nu se reduce la supraviețuirea mitului etno-religios în literatură. Trăsăturile comune ale mitului religios și ale celui literar sunt saturarea simbolică, organizarea compactă și explicarea metafizică. Mitul literar nu fondează și nu instaurează nimic; operele care îl ilustrează sunt în principiu semnate; și, în sfârșit, mitul literar nu este considerat ca adevărat.

Dispariția treptată a ambivalenței universale a simbolurilor sacre, care se regăsesc în mituri, a transformat miturile în simple ficțiuni. De-a lungu timpului, caracterul inițiativ al acestor povestiri a dispărut câte puțin îndărătul aspectului lor poetic și romanesc. Mitizarea se produce uneori în conștiința comună, iar literatura doar înregistrează acest fenomen. Alteori literaturii îi revine această inițiativă. De unde o nouă categorie de mituri literare: totul ce literatura a transformat în mituri (v. Brunel).

Critica modernă dezvăluie, în spatele intrigii romanești, mituri, adică arhetipuri care constituie și structurează imaginația noastră. Universul românesc, la fel ca și cel mitic, presupune o relație de cauzalitate între om, istorie,

societate, lume, oferind astfel o lectură care ordonează haosul realului. Ca și textul artistic, mitul asigură fuziunea celor trei elemente principale ale poveștii: personajul, spațiul și timpul.

Construindu-se din text în text, mitul există prin literatură. Georges Dumézil, la începutul lucrării sale *Mythe et Épopée* este aproape de a recunoaște că astăzi noi nu cunoaștem miturile decât prin literatură. Mai devreme sau mai târziu, miturile sunt chemate la o carieră literară proprie. Ce s-ar cunoaște despre Ulise fără Homer, despre Antigona fără Sofocle?

Relația textului artistic cu mitul este o relație complexă: textul fie că integrează în sânul său un mit deja constituit, fie că elaborează în interiorul său o povestire sau o figură care participă la un mit colectiv încă nerecunoscut. Mai multe configurații sunt posibile (Huet-Brichard, p. 77-82).

Astfel, problema mitului în literatură este cea a intertextualității. Mitul nu se rezumă la un text¹, ci este emanarea unui ansamblu de texte singulare și se construiește în acest câmp imens al intertextualității pe care îl constituie literatura. Orice text care participă la elaborarea mitului, se confruntă cu un ansamblu de texte care conțin același mit, texte cu care el constituie o mitologie sau un hipertext. În spatele tramei romanești se regăsește un amplu spectacol de scenarii mitice care demonstrează o dată în plus forța imaginarului.

Operele romancierilor susțin printr-un ansamblu mitic și imaginar istoria unui timp. Merită atenție afirmația lui M.-C. Huet-Brichard (p. 37) despre faptul că dinamica schimbului între istorie, ideologie și literatură se trage din mit, se explică prin mit și duce la mit. Mitul este la începutul și la sfârșitul literaturii. Perspectiva genealogică demonstrează că mitul nu este consubstanțial literaturii. Evocarea genezei semnifică înțelegerea esenței și a destinului configurațiilor actuale, dar și a intenției mitice de a transcende istoria și cultura.

Referințe bibliografice

- Abastado, Claude. *Mythes et rituels de l'écriture*. Bruxelles, Complexe, 1979.
Albouy, Pierre. *Mythes et mythologie dans la littérature française*. Paris, Armand Colin, 1998.
Angelescu, Silviu. *Mitul și literatura*. București, Univers, 1999.
Barthes, Roland. *Mythologies*. Paris, Seuil, 1957.
Boia, Lucian. *Pentru o istorie a imaginarului*. București, Humanitas, 2000.
Brunel, Pierre. *Dictionnaire des mythes littéraires*. Paris, Editions du Rocher, 1998.
Cassirer, Ernst. *Langage et Mythe*. Paris, Minuit, 1973.
Cifor, Lucia. *Principii de hermeneutică literară*. Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, 2006.
Dorflès, Gillo. *Mythes et rites d'aujourd'hui*. Paris, Klincksieck, 1975.
Dumézil, Georges. *Mythe et Épopée*. Paris, Gallimard, 1968.
Durand, Gilbert. *Figuri mitice și chipuri ale operei. De la mitocritică la mitanaliză*. București, Nemira, 1998.

¹ Chiar dacă are un creator unic, cum ar fi Cervantes în cazul lui Don Quijote, personajul devine mit doar dacă se răspândește și este renovat de către posteritate.

Eliade, Mircea. *Aspecte ale mitului*. București, Univers, 1978.
Fraye, Northrop. *Anatomie de la critique*. Paris, Gallimard, 1969.
Gusdorf, Georges. *Mit și metafizică*. Timișoara, Amarcord, 1996.
Huet-Brichard, Marie-Catherine. *Littérature et mythe*. Paris, Hachette, 2001.
Kernbach, Victor. *Mit. Mitogeneză. Mitoferă*. București, Casa Școalelor, 1995.
Lazăr, Ioan St. *Mitologie și literatură comparată. Fragmentarium*. București, Ed. Fundației România de mâine, 2005.
Pessin, Alain. *Le mythe du peuple et la société française du XIX siècle*. Paris, PUF, 1992.
Sellier, Philippe. *Qu'est-ce qu'un mythe littéraire?* „Littérature”, 1984, vol. 55, nr. 3, p. 112-126.
Ricoeur, Paul. *Finitude et culpabilité II*. Paris, Aubier-Montaigne, 1960.

[Prus, Elena. Mitofera: mitizare, demitizare, remitizare. In: Metaliteratură. Analele facultății de filologie. vol. 9. Chișinău: UPS „Ion Creangă”, 2004, pp. 38-42.]